

УДК 311:3

Я. В. ІЩУК,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри статистики
ДВНЗ “Київський національний економічний
університет ім. В. Гетьмана”

Статистичне оцінювання продовольчої безпеки України

В статті визначено поняття “продовольчої безпеки” як складового елемента економічної безпеки держави. Розглянуто основні індикатори і критерії продовольчої безпеки згідно із Законом України “Про продовольчу безпеку”. Проаналізовано стан продовольчої безпеки України у цілому і у розрізі окремих областей за такими показниками як середньодобова поживність раціону, достатність споживання окремих продуктів харчування, економічна доступність продуктів харчування, ємність внутрішнього ринку та імпортозалежність за окремими групами продовольства.

Ключові слова: продовольча безпека, критерії продовольчої безпеки, глобальний індекс продовольчої безпеки, достатність споживання продуктів харчування, економічна доступність продуктів харчування, продовольча незалежність.

Постановка проблеми. Продовольча безпека України в сучасних економічних і політичних умовах є однією з основних умов збереження національного суверенітету і незалежності держави. Продовольча безпека є невід’ємною складовою економічної безпеки країни. Проблема продовольчої безпеки не має кон’юнктурного характеру. Вона буде існувати, поки є держава, визначальним фактором сили і авторитету якої є підтримання відповідного рівня продовольчої безпеки. Підтвердженням цього є правове забезпечення та постійна увага до проблем продовольчої безпеки в країнах ЄС, США, Японії та інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки приділяли увагу українські та зарубіжні учені. Серед українських авторів слід виділити В. Гейця, С. Герасименка, Л. Дейнеко, Е. Лібанову, І. Калачову, О. Кочеткова, І. Лукінова, Д. Манцурова, І. Манцурова, Р. Маркова, Г. Мостового, П. Саблука, В. Трегобчука, В. Юрчишина, В. Вороніна, А. Дегтяр, Б. Гунського та інших [1–7]. Однак дослідження цієї проблеми не можна вважати вичерпними, оскільки велика кількість її аспектів ще недостатньо висвітлена, а деякі з них потребують постійного моніторингу та аналізу.

Метою дослідження є оцінювання стану і тенденцій розвитку продовольчої безпеки як і цілому в Україні, так і в розрізі окремих її областей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України “Про продовольчу безпеку України” поняття “продовольча безпека” визначає таке соціально-економічне та екологічне становище, за якого всі соціальні і демографічні групи населення стабільно та гарантовано забезпечені безпечним і якісним продовольством у необхідній кількості та асортименті, необхідних і достатніх для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров’я населення України [8].

Продовольча безпека як багаторівнева системна категорія характеризує економічні відносини на різних рівнях людської спільноти: глобальному, національному, на рівні соціальних груп, сімей, окремої особи. Вона не зводиться тільки до проблем споживання окремих продуктів харчування. Продовольча безпека має три аспекти: політичний, економічний та соціальний. Політичний аспект полягає в набутті окремою державою конкурентного положення в глобальному конкурентному середовищі на світовому ринку продовольчих товарів. Економічний аспект показує здатність держави використовувати внутрішній агропотенціал і

© Я. В. Іщук, 2015

гарантувати незалежність від зовнішніх ринків продовольства. Соціальний аспект характеризує зайнятість населення в аграрному секторі і забезпечення гідних умов і оплати праці.

Одним з міжнародних показників, які характеризують продовольчу безпеку держави, є Глобальний індекс продовольчої безпеки, якій розраховується починаючи з 2012 року.

Глобальний індекс продовольчої безпеки (ГПБ), розроблений дослідницьким підрозділом журналу The Economist (Economist Intelligence Unit), оцінює основні аспекти фінансової і фізичної доступності продовольства, а також якості та безпеки продуктів харчування в 109 країнах світу. ГПБ являє собою динамічну кількісно-якісну модель, основу на більш ніж 28 показниках, яка вимірює фактори продовольчої безпеки в розвинених країнах. Так, за показниками ГПБ Україна в 2013 році посідала 48 місце, в 2014 – 52 місце, а в 2015 – 59 місце [9].

Оцінювання стану продовольчої безпеки України на держаному рівні здійснюється згідно із методикою Закону України “Про продовольчу безпеку”, яка включає такі індикатори [8]:

- 1) рівень споживання населенням харчових продуктів, який визначається фактичним споживанням окремих видів харчових продуктів у розрахунку на душу населення, добовою енергетичною цінністю раціону людини, його збалансованістю за вмістом білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, макро- та мікроелементів;
- 2) економічна доступність харчових продуктів, яка визначається вартістю продовольчого кошика відносно рівня середньомісячної реальної заробітної плати та або часткою сукупних витрат на харчування у загальному обсязі сукупних витрат домогосподарств;
- 3) фізична доступність харчових продуктів, яка визначається структурою джерел реалізації харчових продуктів на ринку, наявністю мережі роздрібно-ї торгівлі у розрахунку на 10 тис. осіб, чисельністю торговельних місць на продовольчих ринках у розрахунку на 10 тис. осіб, станом розвитку оптової торгівлі продовольчими товарами, наявністю та асортиментом основних видів харчових продуктів у роздрібній торговельній мережі та на ринках на відповідній території;
- 4) стійкість продовольчого ринку, яка визначається рівнем роздрібних і закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію з урахуванням нормативної рентабельності її виробництва;
- 5) ступінь незалежності продовольчого ринку, який визначається часткою імпортованих харчових продуктів у загальній структурі їх реалізації, рівнем самозабезпеченості основними видами продовольства, обсягом державних запасів продовольства та балансом зовнішньої торгівлі продовольчими товарами;
- 6) безпечність і якість харчових продуктів, яка визначається станом харчових продуктів, що є результатом діяльності з їх виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами та/або технічними регламентами, і забезпечує впевненість у тому, що харчові продукти не завдають шкоди здоров'ю людини, якщо вони спожиті за призначенням, а також ступенем досконалості властивостей та характерних рис харчових продуктів, які здатні задовольнити потреби та побажання споживачів;
- 7) рівень розвитку аграрного сектору, який визначається за допомогою оцінок обсягу виробництва окремих видів продовольства, урожайності основних видів сільськогосподарських культур, продуктивності худоби і птиці, частки господарств населення у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, рентабельності виробництва основних видів продовольства; фінансових результатів підприємств сільського та рибного господарства, харчової промисловості і промисловості з перероблення сільськогосподарських продуктів, а також обсягу інвестицій в аграрний

сектор, у тому числі іноземних, рівня державної підтримки аграрних товаровиробників;

- 8) природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання, які визначаються за показниками родючості земель сільськогосподарського призначення, у тому числі в розрізі окремих територій, частки деградованих земель у загальній їх структурі та рівнем розораності земель

В Законі України “Про продовольчу безпеку” наведено такі критерії оцінювання стану продовольчої безпеки:

- 1) граничний критерій індикатора незалежності продовольчого ринку, який визначається як співвідношення між обсягом продовольчого зерна у державних продовольчих ресурсах і обсягом внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, а також як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральних одиницях та ємністю його внутрішнього ринку; становить 20%;
- 2) граничний критерій індикатора економічної доступності харчових продуктів, який визначається як частка сукупних витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств; граничний критерій цього індикатора становить 50% і змінюватиметься при зростанні реальних доходів населення;
- 3) граничний критерій індикатора споживання населенням харчових продуктів, який визначається як сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їхньої енергетичної цінності; становить 3000 кілокалорій на добу.

За даними Державної служби статистики [10] у 2013 році середньодобова поживність раціону українця становила 3299 ккал, що майже на 10% перевищує граничний критерій, визначений Законом України “Про продовольчу безпеку” (3000 ккал). Порівняно з 2012 і з 2011 роками цей показник зріс на, відповідно, 11,7% і 11,8%. Треба зазначити, що в 2013 році цей показник вперше за роки незалежності перетнув межу в 3000 ккал. Дані у регіональному розрізі свідчать, що областями з найнижчими показниками середньодобової поживності раціону є Харківська (3005 ккал) та Запорізька (3009 ккал), а лідерами – Чернігівська (3832 ккал) та Черкаська (3808 ккал).

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування відповідає раціональній нормі, тобто відношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює 1. Його відхилення в будь-який бік свідчать про певні диспропорції. Індикатори достатності споживання за областями України в розрізі основних груп продовольства наведено в табл. 1.

Інтегральний індикатор достатності споживання продуктів харчування було розраховано як середню геометричну просту з частинних індикаторів окремих продуктів харчування.

Як свідчить табл. 1, у 2013 році достатній рівень споживання був характерний для таких продовольчих груп як “хліб і хлібні продукти”, “цукор”, та “олія рослинна всіх видів”, що є свідченням незбалансованої структури споживання продуктів населенням, його намаганням заповнити свій раціон більш дешевими продуктами. Водночас звертає на себе увагу той факт, що в 2013 році вперше суттєво збільшився рівень споживання риби і рибопродуктів та досяг достатнього рівня майже в усіх областях.

Що стосується інтегрального індикатора достатності споживання продуктів харчування, то областями з високим рівнем достатності споживання (0,900 і вище) у 2013 році були Вінницька, Миколаївська, Херсонська і Чернігівська області. Серед регіонів з найнижчими показниками були Івано-Франківська, Сумська і Тернопільська області.

За даними Державної служби статистики пересічне домогосподарство в Україні в 2013 році витратило на продукти харчування 1913,52 грн на місяць, що складало 50,1% сукупних витрат, тобто цей показник у 2013 році максимально наблизився до граничного значення 50%, зафіксованого Законом України “Про продовольчу безпеку”. В 2013 році граничне значення цього показника було впер-

Таблиця 1

Індикатори достатності споживання продуктів харчування за областями України в 2013 році

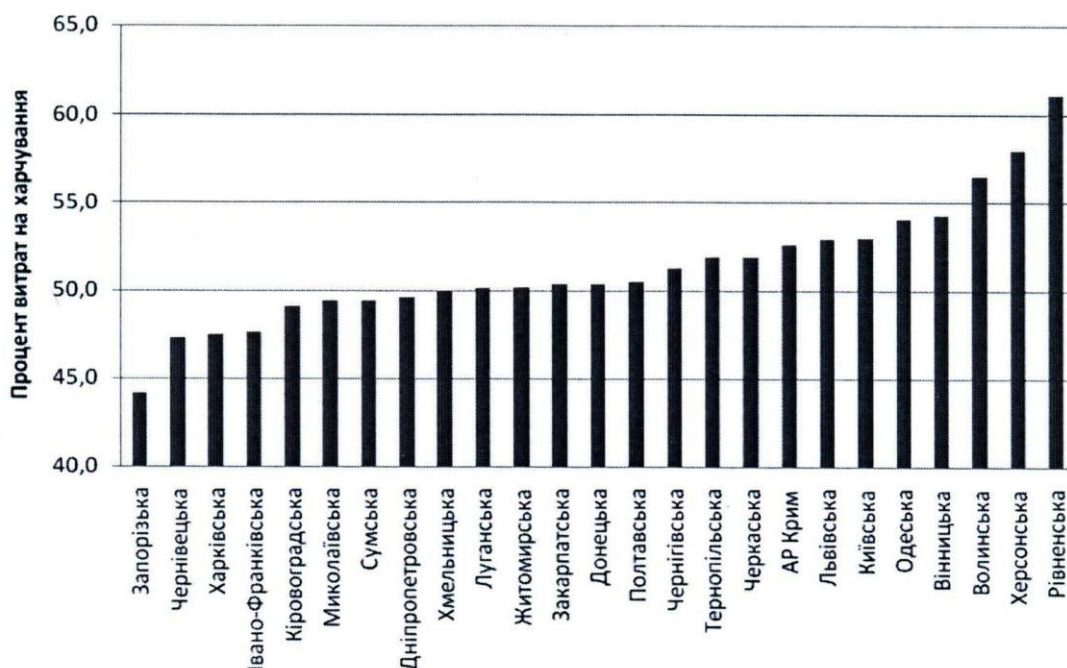
Області	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
		Хліб і хлібні продукти	М'ясо і м'ясопродукти	Риба і рибопродукти	Молоко та молокопродукти	Яйця	Овочі та баштанні	Плоди, ягоди та виногради	Картонля	Цукор	Олія рослинна всіх видів	Інтегральний індекс
АР Крим		1,107	0,806	1,000	0,562	0,868	0,746	0,613	0,544	0,938	1,545	0,831
Вінницька		1,202	0,746	1,294	0,678	0,868	0,739	0,480	0,825	1,000	1,909	0,908
Волинська		1,167	0,701	1,000	0,647	0,785	0,679	0,440	0,922	1,063	1,818	0,860
Дніпропетровська		0,976	0,776	1,000	0,596	0,868	0,679	0,547	0,544	0,875	1,364	0,790
Донецька		1,000	0,940	1,118	0,656	0,868	0,679	0,600	0,583	0,969	1,636	0,861
Житомирська		1,202	0,746	1,000	0,691	0,826	0,612	0,400	0,738	1,000	1,545	0,823
Закарпатська		1,250	0,627	0,529	0,672	0,785	0,828	0,493	0,796	0,938	1,727	0,806
Запорізька		1,012	0,746	1,000	0,536	0,826	0,716	0,560	0,602	0,906	1,273	0,789
Івано-Франківська		1,190	0,448	0,588	0,779	0,620	0,716	0,467	0,864	0,938	1,545	0,759
Київська		1,024	0,731	1,176	0,615	0,785	0,619	0,480	0,709	0,750	1,455	0,793
Кіровоградська		1,060	0,776	1,176	0,552	0,826	0,701	0,467	0,670	1,000	1,455	0,822
Луганська		1,071	0,851	0,941	0,612	0,868	0,619	0,480	0,621	0,969	1,545	0,813

Продовж. табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Львівська	1,048	0,657	0,765	0,782	0,826	0,724	0,560	0,786	0,938	1,818	0,845
Миколаївська	1,190	0,836	1,294	0,618	0,909	0,866	0,627	0,689	1,063	1,727	0,932
Одеська	1,071	0,761	1,176	0,549	0,868	0,746	0,627	0,602	0,969	1,364	0,838
Полтавська	1,226	0,851	1,118	0,669	0,826	0,769	0,533	0,845	0,969	1,455	0,891
Рівненська	1,107	0,657	1,118	0,606	0,826	0,590	0,373	0,709	0,969	1,727	0,799
Сумська	0,988	0,657	1,000	0,517	0,785	0,619	0,373	0,718	0,844	1,545	0,751
Тернопільська	0,988	0,582	0,765	0,688	0,785	0,634	0,467	0,718	0,750	1,727	0,761
Харківська	0,952	0,806	0,941	0,609	0,826	0,642	0,493	0,621	0,844	1,364	0,779
Херсонська	1,214	0,866	1,353	0,543	0,992	0,813	0,600	0,738	1,125	1,727	0,939
Хмельницька	1,119	0,627	1,000	0,637	0,744	0,642	0,467	0,825	0,906	1,818	0,819
Черкаська	1,250	0,806	1,353	0,631	0,868	0,821	0,613	0,786	1,219	1,727	0,954
Чернівецька	1,179	0,582	0,824	0,621	0,620	0,672	0,413	0,563	0,875	1,636	0,739
Чернігівська	1,238	0,821	1,353	0,628	0,826	0,754	0,547	0,981	1,125	1,818	0,949

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

ше законодавчо зменшено з 60 до 50%, що наблизило його до світових стандартів (середньосвітове значення цього показника в 2013 році серед країн світу згідно з ГПБ становило 47%). Для України цей показник мав явну позитивну динаміку: в порівнянні з 2012 роком частка витрат домогосподарств на харчування знизилась майже на 2 в. п. або на 0,96%. Частку витрат домогосподарств на продукти харчування за областями України наведено на рис. 1.

Рис.1. Частка витрат домогосподарств на харчування за областями України в 2013 році

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Найменшу частку сукупних витрат (до 50%) витрачали на придбання продуктів харчування домогосподарства 9 областей України: Запорізької, Чернівецької, Харківської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Миколаївської, Сумської, Дніпропетровської та Хмельницької.

Водночас в таких областях, як Волинська, Херсонська і Рівненська, частка витрат домогосподарств на харчування значно перевищує встановлений критерій, що є свідченням певних обмежень в економічній доступності продуктів харчування в цих областях.

Ще одним індикатором стану продовольчої безпеки є ємність внутрішнього ринку. Він розраховується як добуток річного середньодушового споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення. Зважаючи на те, що протягом 2013 року населення України скоротилося на 126,8 тис. осіб або на 0,3%, ємність внутрішнього ринку в більшій мірі була обумовлена зміною рівня споживання. Оцінку ємності внутрішнього ринку наведено в табл. 2.

Порівняно з попереднім роком у 2013 році відбулося збільшення ємності внутрішнього ринку за більшістю продовольчих груп. Особливо помітним воно було в таких групах, де споживання найбільше відстає від раціональних норм: м'ясо та м'ясопродукти, молоко і молочні продукти, риба і рибні продукти, плоди, ягоди та виноград. Потреби населення у продовольстві у 2013 році задовольнялися здебільшого вітчизняним виробництвом (табл. 3).

Як свідчать дані табл. 3, найбільш імпортозалежними групами продовольства в 2013 році були риба і рибопродукти, плоди, ягоди та виноград і олія рослинна.

Таблиця 2

**Оцінка ємності внутрішнього ринку
споживання продуктів харчування, тис. т**

	Ємність ринку		Темп приросту, %
	2012	2013	
М'ясо та м'ясопродукти	2478,0	2550,0	2,9
Молоко і молочні продукти	9797,1	10050,0	2,6
Яйця (млн. шт.)	14019,6	14075,8	0,4
Хлібні продукти	4989,9	4933,2	-1,1
Картопля	6393,9	6160,6	-3,6
Овочі і баштанні продовольчі культури	7452,2	7430,5	-0,3
Плоди, ягоди та виноград	2432,3	2560,1	5,3
Риба та рибні продукти	620,1	662,5	6,8
Цукор	1713,4	1686,0	-1,6
Олія	590,5	603,5	2,2

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Таблиця 3

Розрахунок імпортозалежності за групами продовольства, тис. т

	Імпорт продукції в 2013 році	Ємність внутрішнього ринку в 2013 році	% імпортозалежності	
			2013	2012
Зернові і зернобобові	242	4933,0	4,9	2,8
М'ясо і м'ясопродукти	332	2550,0	13,0	17,1
Молоко і молокопродукти	548	10050,0	5,5	4,2
Риба і рибопродукти	420	662,5	63,4	71,1
Яйця	5	813,0	0,6	0,5
Овочі і баштанні	237	7430,5	3,2	2,9
Плоди, ягоди та виноград	1172	2560,1	45,8	48,1
Картопля	23	6160,6	0,4	0,4
Цукор	11	1686,0	0,7	0,6
Олія рослинна	296	603,5	49,0	39,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Питома вага імпорту за цими групами значно відрізняється від інших груп. Позитивним є те, що у 2013 році показник імпортозалежності рибних продуктів та плодів, ягід і винограду знизився, відповідно, на 10,8 та 4,8% в порівнянні з 2012 роком, тобто відбулося насичення внутрішнього ринку продуктами власного виробництва.

Значний відсоток імпорту у групі "олія рослинна" обумовлений ввезенням тропічних олій, які не виробляються в Україні. Внутрішній попит на соняшникову олію повністю забезпечувався власним виробництвом.

Висновки. У 2013 році відбулося покращення більшості індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки України: зросла до 3299 ккал середньодобова калорійність раціону українців, що майже на 10% перевищує граничний рівень; поліпшився рівень доступності харчування для населення: витрати на

харчування становили 50,1% від сукупних витрат домогосподарств проти 52,0% у попередньому році; збільшилась ємність внутрішнього ринку завдяки підвищенню рівня споживання за такими "цінними" продовольчими групами як м'ясні і молочні продукти, яйця, плоди, ягоди та виноград і риба; потреби населення у продовольстві задовольнялися здебільшого продукцією вітчизняного виробництва.

Отже, Україна, маючи сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування більшості видів сільськогосподарської продукції та потужний людський потенціал, має можливість не тільки забезпечити внутрішню продовольчу безпеку, а й стати конкурентним гравцем на світовому ринку продовольства. Тому державна політика забезпечення продовольчої безпеки в сучасних умовах повинна полягати в стимулюванні виробництва сільськогосподарської продукції вітчизняними виробниками.

Список використаних джерел

1. Калачова І. В. Інформаційне забезпечення соціального управління : [монографія] / І. В. Калачова. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 352 с.
2. Інформаційне забезпечення державного та регіонального соціального управління : [монографія] / О. Г. Осауленко, О. Ф. Новікова, Н. С. Власенко, І. В. Калачова та ін. – Київ; Донецьк : ІЕП НАН України; Держкомстат України, 2004. – 656 с.
3. Парфенцева Н. О. Статистичне вивчення соціально-економічного розвитку України : [підручник] / Н. О. Парфенцева, Р. О. Кулинич ; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – К., 2011. – 456 с.
4. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування : [підручник] / А. М. Єріна, Д. Л. Єрін. – К. : КНЕУ, 2014. – 348 с.
5. Лібанова Е. М. Бідність населення України: причини, масштаби, наслідки : [монографія] / Е. М. Лібанова. – К.: КНЕУ, 2008. – 328 с.
6. Манцуров Д. І. Статистичне оцінювання рівня життя населення України в умовах глобальної економічної кризи / І. Г. Манцуров, Д. І. Манцуров // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2010. – С. 431–442.
7. Манцуров І. Г. Статистика економічного зростання та конкурентоспроможності країни : [монографія] / І. Г. Манцуров. – К. : КНЕУ, 2006. – 392 с.
8. Закон України "Про продовольчу безпеку України" від 22.12.2011 № 4227-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>
9. The Global Food Security Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://foodsecurityindex.eiu.com/>
10. Офіційний веб-сайт Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Я. В. ИЩУК,
кандидат экономических наук,
доцент кафедры статистики,
ГВНУ «Киевский национальный экономический
университет им. В. Гетьмана»

Статистическая оценка продовольственной безопасности Украины

В статье определено понятие «продовольственной безопасности» как составного элемента экономической безопасности государства. Рассмотрены основные индикаторы и критерии продовольственной безопасности в соответствии с Законом Украины «О продовольственной безопасности». Проанализировано состояние продовольственной безопасности Украины в целом и в разрезе отдельных областей по таким показателям как среднесуточная питательность рациона, достаточность потребления отдельных продуктов питания, экономическая доступность

продуктов питания, емкость внутреннего рынка и импортозависимость по отдельным группам продовольствия.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, критерий продовольственной безопасности, глобальный индекс продовольственной безопасности, достаточность потребления продуктов питания, экономическая доступность продуктов питания, продовольственная независимость.

Ya.V. ISCHUK,
PhD (Economics),
Dean of Business Economics Department,
Kyiv National Economic University, named after Vadim Hetman

Statistical Evaluation of Food Security in Ukraine

Food security in Ukraine in the current economic and political environment is one of the basic conditions for national sovereignty and independence. The concept of "food security" is defined as a component of economic security of the state. The main indicators and criteria of food security in accordance with the Law of Ukraine "On Food Security" are given.

The analysis covers official statistical data on sufficiency of foods consumption by Ukrainian region (2013), the share of households' expenses on foods by Ukrainian region (2013), domestic food market capacity (2012, 2013), imports dependency by category of food (2012, 2013). The evaluation is made by the method fixed in the Law of Ukraine "On Food Security".

The analysis shows an upward trend in basic food security indicators in 2012–2013: average daily caloric content of diet reached 3299 kcal in 2013, foods became more accessible for households, with the share of households' expenses for foods falling to 50.1% in 2013 from 52.0% in 2012; the domestic food market capacity increased due to the increased consumption of "valuable" categories of foods like meat, milk and dairy products, eggs, fruit, berries and fish; households' demand for foods could be met mostly by the foods produced domestically.

The conclusion is made that Ukraine, with its favorable climatic conditions for cultivating most part of the agricultural products required to meet the domestic demand and large human resources in the agricultural sector, is capable to gain competitive advantages at the global food market. The food security policy, therefore, should focus on stimulating the domestic agricultural output.

Keywords: food security, food security criterion, Global Index of Food Security, sufficiency of foods consumption, economic accessibility of foods, food sovereignty.

